didaskalia
gazeta teatralna

Z numeru: **Didaskalia 173**
Data wydania: luty 2023
Źródło: https://didaskalia.pl/pl/artykul/noty-o-ksiazkach-12

/ TEATR W KSIĄŻKACH

Noty o książkach

Helena Modrzejewska. Materiały do badań nad życiem i twórczością aktora II połowy XIX i początków XX wieku, red. Alicja Kędziora, Emil Orzechowski, Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, Kraków 2022

Już we *Wstępie* redaktor i redaktorka piszą, że badanie i budowanie życiorysu Heleny Modrzejewskiej jest jak odtwarzanie pajęczyny z rozerwanych nici. I rzeczywiście, autorzy i autorki tekstów składających się na książkę konstruują historię, korzystając z różnych źródeł, reinterpretują fakty, mierzą się z uproszczeniami, zafałszowaniami, mitami.

Ta publikacja to już trzynasty tom serii studiów poświęconych Helenie Modrzejewskiej, aktorce, artystce i ambasadorce polskiej sprawy w świecie. Twórcami tekstów są uczestnicy seminariów urodzinowych Modrzejewskiej

w 2021 roku oraz zaproszeni goście. Oprócz zespołu redakcyjnego (Alicji Kędziory i Emila Orzechowskiego) są to: Dorota Jarząbek-Wasyl, Agnieszka Wanicka, Anna Kuligowska-Korzeniewska, Barbara Maresz, Halina Waszkiel, Anna Jędrzejczyk, Jan Michalik, Tomasz Sobieraj, Agnieszka Kowalska, Anna Sobiecka, Dobrochna Ratajczakowa, Marta Kłak-Ambrożkiewicz.

Podtytuł *Materiały do badań nad życiem i twórczością aktora II połowy XIX i początków XX wieku* sugeruje powrót do pierwszego etapu procesu badawczego – gromadzenia dokumentacji i analizy źródeł. Autorzy i autorki mają świadomość istnienia wielu publikacji dotyczących różnych aspektów życia i twórczości Modrzejewskiej. Jednak w tym tomie sięgają też do mniej znanych materiałów i skupiają się na osobach, które kreowały znany obecnie wizerunek Modrzejewskiej. Przedstawiają wątki zawodowych i prywatnych przyjaźni artystki oraz ich wpływ na kształt jej sztuki aktorskiej, artystyczną drogę i światopogląd. Całość osadzona jest w zmieniającym się kontekście geograficznym i społecznym – od Krakowa lat sześćdziesiątych, przez Warszawę lat siedemdziesiątych, aż do Londynu i Stanów Zjednoczonych lat osiemdziesiątych XIX wieku.

Książka składa się z osiemnastu rozdziałów. Początkowe zarysowują styl aktorski Modrzejewskiej (czyli idealizm realistyczny), zjawisko teatralnej plotki jako materiału do badań biograficznych i teatralnych, a także sylwetki głównych partnerów i partnerek artystycznych Modrzejewskiej (osób aktorskich, dramaturgicznych, inscenizatorskich i administracyjnych). Pojawiają się zatem teksty poświęcone relacjom zawodowym i towarzyskim aktorki z Wincentym Rapackim, Bolesławem Ładnowskim, Janem Królikowskim, Aleksandrem Przezdzieckim, Joanną Tucholską. Podjęta jest też próba opisu powiązań Heleny Modrzejewskiej z krytykami teatralnymi, dramaturgami, dyrektorami teatrów: Stanisławem Koźmianem, Józefem

Kotarbińskim (i jego żoną Lucyną Kotarbińską). Niezwykle interesujący jest artykuł o twórczej współpracy z Gabrielą Zapolską w kontekście stanu teatru krakowskiego oraz zmieniających się postaw wobec aktorstwa na przełomie XIX i XX wieku. Natomiast kolejne rozdziały zwracają uwagę na unikalne, niebanalne piękno Modrzejewskiej jako połączenie wyglądu, osobowości, duchowości (w tym także religijności).

Dopełnienie stanowią umieszczone na końcu nieznane dotąd materiały źródłowe. Można przeczytać wypisy z *Notat* Michała Chomińskiego (aktora i kronikarza teatru warszawskiego) dotyczące życia osobistego i zawodowego Heleny Modrzejewskiej w latach 1865-1885. Pojawia się też pierwsza polska publikacja retrospektywnego artykułu Joanny Tucholskiej (dla „San Francisco Call" w 1902 roku) o amerykańskim debiucie Modrzejewskiej. Całość zamyka artykuł nieznanego autora *Las Ardeński Modjeskiej* z wypowiedzią samej artystki o jej domu w Kalifornii, nazwaniu posiadłości na cześć sztuki Szekspira, sposobach spędzania wolnego czasu i działaniach artystycznych.

Książka pod redakcją Kędziory i Orzechowskiego jest wzbogacona o przedruki i spisy różnorodnych źródeł: publikacji naukowych, opracowań, artykułów, wycinków z XIX-wiecznej prasy, recenzji, afiszy, fotografii, dokumentów osobistych, listów, notatników, przekazywanych opowieści środowiskowych. Zebrane teksty skutecznie demaskują powielane do tej pory wątki, podejmują refleksję nad genezą mitów i legend teatralnych, a potem je dekonstruują. Rzucają nowe światło na tę wciąż nie w pełni znaną biografię.

Wiktoria Wojas

Łucja Iwanczewska, *Potencjalności transformacji. Krótkie trwanie performansów kulturowych w Polsce lat 90.*, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa 2022

Książka autorstwa Łucji Iwanczewskiej to rodzaj otwartego projektu, subiektywnej konstelacji efemerycznych zjawisk społeczno-artystycznych okresu transformacji. Lata dziewięćdziesiąte są dla autorki czasem kulturowego eksperymentu, pełnego modernizacyjnego i emancypacyjnego potencjału, który nie został w pełni wykorzystany. Badaczka zastanawia się nad tym, na ile jesteśmy w stanie teraz tę potencjalność zrozumieć, wykorzystać i w konsekwencji dokonać reparacyjnego przemyślenia naszej teraźniejszości i przyszłości.

We wstępie znajdziemy przystępny opis wykorzystanej w książce metodologii, płynnie wprowadzający nas w zaprojektowaną narrację. Praca ta bowiem nie próbuje być antologią polskiego performansu lat dziewięćdziesiątych, a raczej zmapowaniem zjawisk, które wyróżniały się potencjałem transformacyjnym. Z tego powodu autorka wykorzystuje koncepcję humanistyki afirmatywnej Ewy Domańskiej, humanistyki zaangażowanej, których celem jest odejście od obnażania mechanizmów przemocy i wskazywaniu ich, a namysł nad sprawczością podmiotów społecznych. Drugim wykorzystywanym przez nią kierunkiem są badania oparte na sztuce w ujęciu Ryszarda Nycza, które mają za zadanie poszerzanie naukowej analizy o aspekty formowania tożsamości i afektywnego podłoża więzi wspólnotowych.

Książka podzielona jest na trzy części. W pierwszej, „Rekonesansie”,

Iwanczewska opisuje działalność grupy C.U.K.T. jako rodzaju laboratorium sztuki, technologii i obywatelskości; bada obecność tematyki AIDS w polskiej kulturze poprzez koncepcję stref kontaktu oraz analizuje polityczno-artystyczne performanse ukrzyżowań. Druga część to ogólny przegląd postmodernistycznych strategii i zjawisk oraz próba ujęcia postmodernistycznego dyskursu na polskim gruncie, gdzie, jak stwierdza badaczka, był on rozumiany jak synonim pluralizmu, wielorakości, nieciągłości, przypadkowości i wydarzył się poza akademią, w praktyce kulturowej. W tym rozdziale przywołuje m.in. grupę Totart, „bruLion", Wspólnotę Leeeżeć, Ruch Społeczeństwa Alternatywnego. Następnie podejmuje analizę polskiego feminizmu lat dziewięćdziesiątych, zatopionego w walce o polityczną widzialność w nowym ustroju. W tym też kontekście pojawia się sprawa walki o aborcję – Iwanczewska próbuje opisać, jak w procesie kształtowania się pola symbolicznego czasu transformacji dominację zyskał dyskurs antyaborcyjny. Kolejnym wątkiem jest kwestia sztuki feministycznej i postfeministycznej (jako kształtującej konstrukt kobiecej podmiotowości), w której jednak rozpowszechnianiu i udostępnianiu zawiodła krytyka.

Ostatni rozdział, „Spekulacja o praktykach krytycznych", to analiza polskiej sztuki krytycznej. Autorka zauważa, że artyści i artystki tego nurtu, skupiając się na aspektach tożsamościowych, przeoczyli ekonomiczne konsekwencje transformacji, nieświadomie wspierając ekskluzywność świata sztuki. Przygląda się również innym strategiom krytycznym, których reprezentantami stają się m.in. założyciele periodyku artystycznego Raster i Grupa Ładnie.

Dzięki subiektywnemu zestawieniu (nie tylko) artystycznych praktyk w rozmaite konstelacje, posługując się zarówno zjawiskami dobrze opisanymi,

jak i peryferyjnymi, sama autorka dokonuje transformacyjnego gestu myślenia o polskiej kulturze lat dziewięćdziesiątych, jednocześnie pokazując zaskakującą różnorodność polskiej działalności kulturalnej ostatniego dziesięciolecia XX wieku. *Potencjalność transformacji* to jednak przede wszystkim zaproszenie do twórczego namysłu nad niewykorzystanym dziedzictwem oraz propozycja bazy, na której można dokonywać spekulacji na temat możliwych przyszłości.

Weronika Nagawiecka

Malina Prześluga, *To mogło być śmieszne, ale nie było. Osiem dramatów*, Agencja Dramatu i Teatru ADiT, Warszawa 2022

Najnowszą antologię ośmiu tekstów dramatycznych Maliny Prześlugi poprzedza wstęp Jacka Sieradzkiego zatytułowany *Maliny Prześlugi teatr do przeczytania*. Autor sugeruje, żeby na te dramaty nie patrzeć jedynie jak na teksty będące przede wszystkim kanwą dla spektakli, a spróbować potraktować je jako partytury zaprojektowanych widowisk scenicznych, w których reżyseria odbywa się już poniekąd na poziomie tekstu. Bo choć Prześluga jeszcze dotąd nie wystąpiła oficjalnie w roli reżyserki, to w swojej twórczości dramatycznej znacznie wykracza poza tradycyjnie rozumiany obszar kompetencji dramatopisarki.

Autorka prowokuje wyobraźnię czytelnika, stawia mu wyzwania interpretacyjne, zaprasza do wspólnej gry, której rezultatem jest wyobrażony przez niego projekt spektaklu. W didaskaliach dialoguje z odbiorcą, podsuwa pomysły realizacyjne, obsadowe, scenograficzne, najczęściej dając mu sporą

dowolność kreacji, stawia pytania, na które sama nie zna jednoznacznej odpowiedzi.

Antologię otwiera *Stephenie Moles dziś rano zabiła swojego męża, a potem odpiłowała mu prawą dłoń*, kryminalna komedia o skrzywdzonej kobiecie. W *Pustostanie* czytelnik jest świadkiem bardzo dziwnej, ale jednocześnie bardzo znajomej polskiej wigilii. *Garnitur prezydenta* to satyra polityczna. *Czułość* – filmowa opowieść o podróży pociągiem. W *Nie ma* umarli powstają z grobów, by nawiedzić pewną wieś. *Wszystko jest dobrze, jesteśmy szczęśliwi* jest fantazją na temat wojny. *Debil* opowiada o niepełnosprawnym Kubie i jego świecie, a *Kobieta i życie* to reakcja na wydarzenia wokół Strajku Kobiet.

Teksty Prześlugi mają formę patchworków utkanych z cytatów, popkulturowych odniesień; patchworków wywiedzionych z bieżących wydarzeń społecznych i politycznych, ze wszystkiego, co wiąże się z codziennością i z niej wypływa. Wspólnym mianownikiem tych dramatów jest ekspresja wewnętrznego bólu, samotności, złości i smutku, skomplikowanych uczuć tłamszonych przez społeczne ramy i konwenanse. Dzięki teatralnej konwencji mogą zostać uwolnione. Prześluga bada relacje międzyludzkie przez szkiełko powiększające i wykrzywiające. Te głęboko osadzone w realności teksty są paradoksalnie groteskowe, a przez to bardzo teatralne. Prześluga godzi te przeciwieństwa. Przetworzona rzeczywistość staje się też materią, gdzie głos mogą zabrać osoby marginalizowane – osoba z niepełnosprawnością w *Debilu* czy kobiety w *Kobiecie i życiu*.

Autorka miksuje lirykę, prozę i dramat. Charakterystyczne dla niej poczucie rytmu, poetyka powtórzeń, strumień świadomości, jej świetne ucho do polszczyzny, gra z brzmieniem, z podobieństwami i znaczeniami słów, a do tego błyskotliwy humor sprawiają, że lektura tych tekstów jest wielką

przyjemnością.

Jedna z najczęściej wystawianych (i nagradzanych) dramatopisarek, która tworzy głównie teksty dla dzieci i młodzieży, udowadnia tą publikacją, że doskonale odnajduje się także w pisaniu dla dorosłych odbiorców. Jest to książka, po którą sięgać będą nie tylko reżyserzy, ale i zwykli czytelnicy chcący stworzyć swój własny teatr wyobraźni.

Zofia Kowalska

Wzór cytowania:

Noty o książkach, „Didaskalia. Gazeta Teatralna” 2023 nr 173, https://didaskalia.pl/pl/artykul/noty-o-ksiazkach-12.

Źródło: *https://didaskalia.pl/artykul/noty-o-ksiazkach-12*